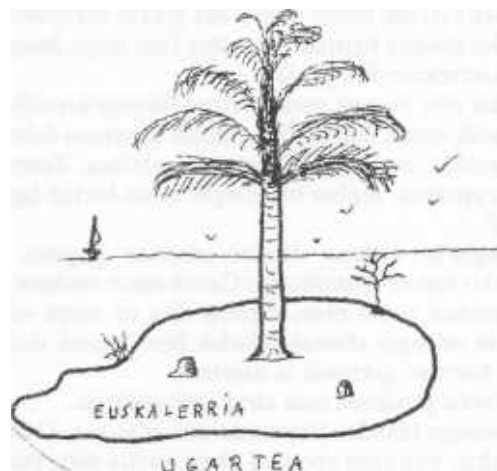

Gure sustraiak Histori-aurreko leizeetan daude. Gure aurrekoak amentxen bizi izan ziran orain dirala 10.000 urte gutxienez. Aien semeak gera.

Deba-inguruan beste erri asko ikusten ditugu: Mutriku, Zumaia, Elgoibar eta abar. Guk, oiek eta beste geiagok osatzen degu Gipuzkoa.

Gipuzkoa Euskalerrian dago. Euskalerrian, zer da?

biderik onaena, ordea, ez dira orain artean konturatu. Zergaitik dan biderik onena? Gaur eguneko euskaldunetan antxiñako Euskalerriak irauten duelako.

Europan gaude eta Europako erririk zaarrena gera. Espaiña eta Frantziaren arteko muga, Auñamendi (Pireneos) inguruan.

Ifar-aldetik iru alderdi; ego-aldetik, lau. Ortik dator esaera au: iru eta lau dira Bat. Zaspirak erri bakar bar egi ten dutelako, erdibituta ba dago ere...

Erri txikita gera.

4+3

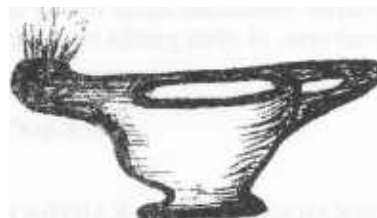
Txikia, baiña oso ezaguna lur-bira osoan.

Zergatik ezagutzen gaituzte? Bakarra geralako erri bezela: famili eta seniderik gabea. Euskerari ere berdin gertatzen zaio: seniderik ez dula beste izkuntzaen artean. Biak, Euskalerria eta Euskera, biak dira ugarte baten antzekoak.

Europako ertz batean or dago Euzkadi beste erri eta arrazaz inguraturik; bere senidekorik, ordea, ez dago bat ere erri eta arraza oien artean. Senide gabe. Bakar-bakarririk. Ugarte itxasoaren erdian bezela. Euskera ere berdiñ-berdiñ.

Jakintsu asko agertu dira guregana, Euskalerrria eta bere sortzea ezagutu nairik; baiña, oraingoz ez digute gauza aundirik argitu eta erakutsi. Euskalerrria eta Euskeraren sortzea, biak, oraindik lañopean daude. Illunpean. Illunpe orretan krisaillu batzuek piztuta daude eta krisaillu oien argira zer ikusten dan begiratuko degu.

Euskalerrria bakarra dala eta Europako erririk zaarrena dala, ori jakintsu guztiak aitortzen duten gauza da. Antxiñako euskaldunak ezagutzeko, oraingoak ezagutzea dala

Orra zergaitik gaur eguneko Euskalerrria ezagutzeari ekin diotenjakintsu askok.

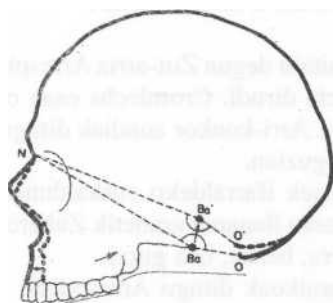
EUSKALDUNA GORPUTZEZ

Gaurko euskaldunen gorputzeri begiratuta gero, eta buru-azurraren luzaro, zabalero, mutur, sakon eta koska guztiak zearo miaztuta gero, euskaldunok, gai oneri buruz, tipo bereizikoak gerala, esango digute jakintsu antropoloak.

"Raza Pirenaica Occidental" jarri diote tipo oneri izena: "Auñamendiren Sartaldeko Arraza".

EUSKALDUNA ODOLEZ

Gizartean lol-mota asko daude. Elemento kimikoak daude odolean A eta B. Batzuek bakarka dituzte A edo B. Beste batzuek biak naastean: A eta B. Beste batzuek, berriz, ez dute A eta ez B. Oiek dira O.

Orri irudlsn
euskalarlank beta
ga.ezurlnri dagokionez
untan fondean qdn
diar idakuntzaren
laburpena
Gerrondoezurako
re. etiza edo balen
2Ba garezurmer
Saturatols sameñ da.
Orrek, aurpagieran
-atea dala*, eta
garazurra kengauñis
zebeltzea: a se dalrn
ge kidunaren bidokl
edo loki.ezurmk itenayo
lzatea.

elementoa da. Falta danean esaten da Rh negativo: Rh-eza. Asian, arraza orikoek, ez dute beñ ere falta: dannak dute. Beltzak Afrikan % 5'ek falta dute. Beste azal zuria duten orok % 15'ek falta dute. Eta, euskaldunek? Talde askori analisisak egiñ ondoren, % 30 tik gora ez dute Rh elementotik. Frantziako euskaldunen artean % 40 eta Zuberoan % 52, batere gabe. Elemento Rh orren faltatik ere bediñ ateratzen da: ez gerala orientekoak; emengoak, baizik. Odol garbiena degula.

Itz biretan.

Euskaldunok antzinñako europatarren semeak gera. Aietatik sortutako erririk zaarrena eta garbiena. Oraingo beste europatarrek, geroztik etorritako erriekin naastu ziran, gu baiño geiago. Ortik datozte A, B, Rh...

"Macacus Rhesus" tximiñoak du elemento kimiko ori, Rh deritzana. Rh "Rhesus"tik dator.

Orañ amabi urte dirala, odol mota aukera onetan zeuden:

u odot-_____ : O A BaA}6

Frantzia			
España			
Euskaldunak			
O	=	%43,30	%39
A	=	%42,20	%47
B	=	%11,10	%8,90
A-B	=	%4,40	%4,40

Orrek zer adierazten digu?

O onek esan nai du odolean ez dagoela elemento kimikorik ez A eta ez B: odol garbia dala. %57 euskaldunek dute odol mota ori; beraz, euskaldunen odola garbiena da.

A elemento au Europako sartalde (occidente) eta ifaraldean (norte) agertzen da. Euskaldunen artean %41 dira mota ontakoak. Beraz, euskaldunen artean odol garbia ez duenak, ifar eta sartaldeko odola du (norte-occidente) eta ez sorkaldekoa (oriente).

B elemento au sorkaldekoa (oriente) da. Ango odolik emen ez (lago % 1,10 besterik. Ez gera, beraz, orientetik etorritakoak.

Buruko ezurretik beste orrenbeste atera zuten jakintsuak, "occidentalak" giñala: "Raza Pirenaica Occidental". Emengoak gera; ez orientetik etorriak.

RH ELEMENTOIA

1940 urtean elemento berri bat billatu zuten gizonen odolean: Rh deritza. Euskaldunen artean askotan falta dan

|| MAc,dcUS QXeSvS^a

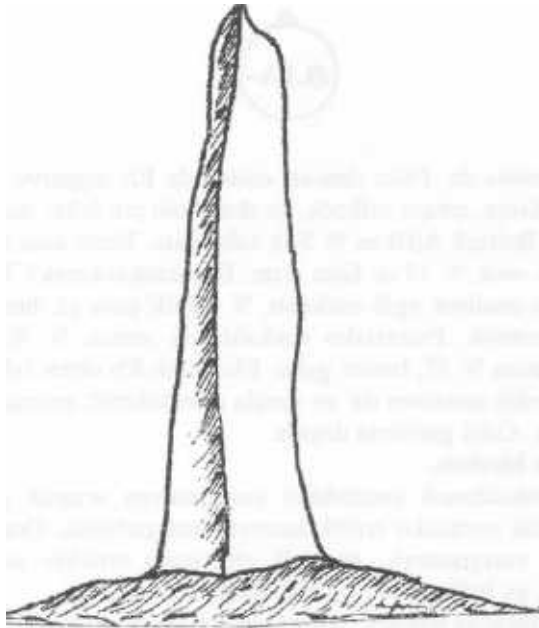
MEGALITOS

TRIKUARRIAK

Arri-losa aundiekin egiñak daude. Gorputzak eortzeko egiñak ziran. Trikuarri izena azpitik datorren izena da, Don Jose Migel Barandiaranek jasoa baserrietako izkuntzatik. Gaurko egunez "tregoarri" ere esaten da.

Megalitos griegoz "arri aundi" esan nai du. Beraz, Megalitos-Aroa Arri-Aundien Aroa izanen litzake euskeraz. Trikuarrek batera, beste bi eratako arri aundiak ere agertzen zaizkigu gure mendietan.

Bata da:

ZUT-ARRIA, edo "menhir" deritzana. Zutitako arri-luze bat da.

Bakarrik egon oi dira, luze-luze.

Zertarako, jakiñ-ez. Izenak artzen dituzte xebreak: Iruñarri, Sanson-arri, eta Erroldan-arri ... Izaten dituzte arri oiek beren esaera eta ipui zaarrak; Jentillek, edo Sansonek, edo Erroldanek arrika Botatako arriak dirala esan oi dute ipui oiek.

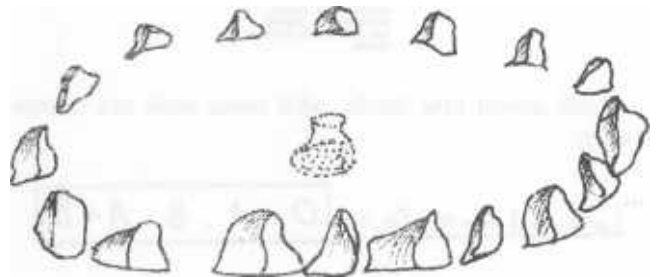
Bestea da:

ARRESPILLA EDO ARRE-ESIA

Aurrerago aitatu degun Zut-arria Arrespilla auekin zerikusirik badutela dirudi. Cromlechs esan oi zaie erderaz Arrespilla aueri. Arri-konkor aundiak ditugu lurrean zutik sartuta, inguru guzian.

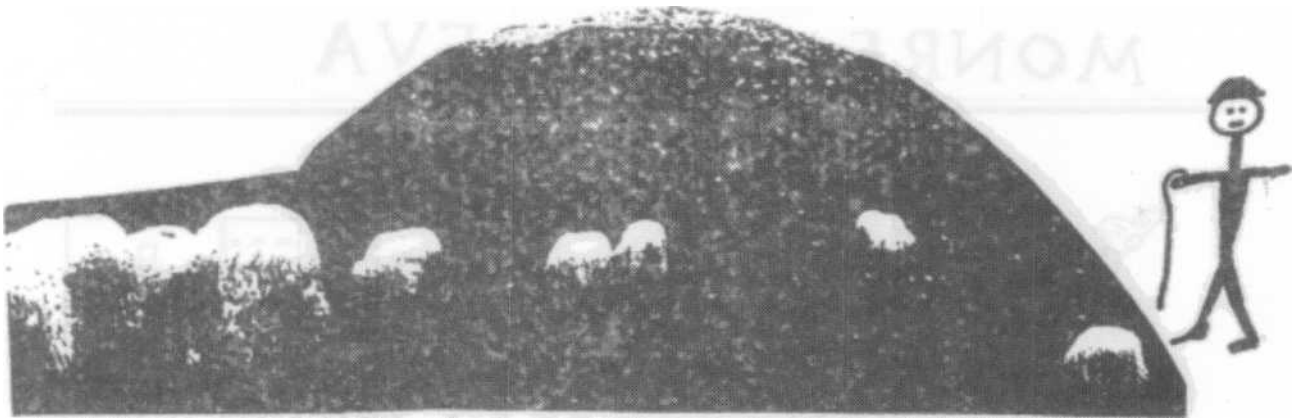
Arrespilla auek ifarraldeko euskaldunen artean agertzen dira. Leizaran ibaiaren aranetik Zuberoaiño ba daude 400 ... egoaldera, berriz, oso gutxi.

Artzaien garaikoak ditugu Arrespillak, Zut-arriak eta Trikuarriak. Indarra ba zuten, nun-bait. Ordurako izango ziran gure mendietan arri-jasotze jokuak eta demak.

Emen alkarrekin jartzen ditugu Naparroako zut-arri eder bat eta Arabako (Elvillar) trikuarria. Trikuarriau gordeta zegoan lakuari "la choza de La Hechicera" esan oi zioten.

Zenbait artzaien orain-arteak tresnak ordukoak dira. Esate baterako: kaikua. Egurrekoa, esnea egozteko. Arriak berotu eta esnetan sartu, esnea egozteko; orrela ez zan kaikurik erretzen. Arkien illeakin, artilleakin, aria egiten zuten gorua eta ardatzaren bitartez.

Garai artako esaerak ere gurraño eldu dira. Gizon eiztaria ez zan galdu artzaintzarekin; baiña, eurak ez ziran dirudunak, besteak baizik: "aberatsak", alegia. Aberatsa zan abereak zituna, artzaintzan zebillena. Aberetik, aberatsa. Gaurko egunean aberatsa da billete orlegi asko dituan giza-seme edo giza-alaba. Orduko billete orleak auek ziran (gaur ere): ardiak, zaldiak, zezenak, auntzak...

Artzai da ardiak zaintzen dituna; Unai da beiak zaintzen dituna.

Zertarako egiten zituzten arri-esi auek? Gorputzak eortzeko, lurperatzeko. Nola sortzen zituztan? Erreta gero. Gorputzen erre-autsak sartzen zituzten Arrespilla oien erdian egindago zulo batean.

Zulo aoietan arkitu dira lurrezko ontzi-zatiak, ikatza, ezur erdi-erreak, sukarrizko (pedernal) lababesak edo tresnak, aizkora txiki-txikiak eta abar.

Esi orren erdian, zuloaren orde, lurrezko ontziak daude erre-autsez; autsak ontzi gabe ere bai.

ARTZAINZA

Trikuarriak, Zut-arriak eta Arrespillak artzaien lanak izan ziran. Eneoliticos-Arokoa, edo Tupiki-Aroa Jesus Altunal dionez. Tupiki edo burni-ori zera da, brontzea. Brontzea sortu zan garaikoa. Brontzea arria eta ezurrak baiño gogorragoa da; orregaitik arria utzi eta brontzeari eldu zioten gizonak.

Guzti ori gertatu zan artzaien garaian. Artzaiantza sortu-ta.

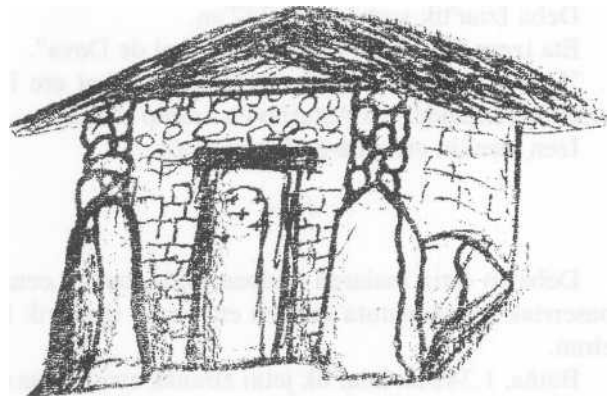
Millaka urteetan gizonak basoetako pizti eta animaliak arrapatzen zitun jateko eta jazteko.

Baiña, geroago abereak arrapatu, menperatu eta ezi zitun bere probetxurako. Orrela ez zuan basora eta mendira joan bearrik animaliak arrapatzeko, etxian bait zituan abere oeik...

Eiztaria zan eta eizetik bizi zan. Gero egin zan artzai eta eiztari, biak batera.

Aztzai egin zanean euskalduna, asi zan batetik bestera, bere abereak aurretik zitula, belar-billa. Ibilkera oietatik sartu ziran gure artean trikuarriak, zut-arriak eta arrespillak. Eiztaria bakarrik zanean, leizeetan, kobeetan, bizi zan eta bere inguruan luzperatzen zitun ildakoak. Gero artzai zanean mendi-tontorretan zebillen bera eta an bertan luperatzen zitun trikuarri eta arrespilletan.

Ba zan, orain urte batzuek dirala, gaur eguneko artzai-txabola bat trikuarri baten gainean egiña. Oraingo artzaiak. leengo artzaien tokietan.

A. Arrinda
(Eskolan 1975)